

A. Χριστοδούλου, G. Bertele'

Ο Κινηματογράφος στην Αίθουσα Διδασκαλίας

Στην ενότητα αυτή επιχειρούμε να παρουσιάσουμε δύο προτάσεις χρήσης του κινηματογράφου για τη διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας και του πολιτισμού. Η διαφορά των δύο προτάσεων έγκειται στο διαφορετικό τρόπο προσέγγισης του κινηματογραφικού κειμένου κατά τη διδασκαλία της ξένης γλώσσας, ο πρώτος εστιάζει κυρίως στην ενίσχυση της διδασκαλίας του πολιτισμού (Α. Χριστοδούλου), ενώ ο δεύτερος στην διδασκαλία της γλώσσας (G. Bertelè).

Α' ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ-ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Αναστασία Χριστοδούλου

Λέκτορας, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Α.Π.Θ.

Εισαγωγή

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται μία διδακτική παρέμβαση του κινηματογράφου για τη ενίσχυση κυρίως της γνώσης του πολιτισμού κατά τη διδασκαλία της ξένης γλώσσας. Η παρέμβαση αυτή παρουσιάζεται με τη μορφή σεμιναρίου και απευθύνεται σε μελλοντικούς ερευνητές ή/και δασκάλους ξένης γλώσσας. Τα διάφορα στάδια αυτού του σεμιναρίου δεν είναι γραμμικά, δηλαδή ο δάσκαλος γλώσσας μπορεί να τα χρησιμοποιήσει με όποιο τρόπο κρίνει απαραίτητο, λαμβάνοντας υπόψη το κοινό του. Η διδασκαλία αφορά σε ιταλικά κινηματογραφικά κείμενα (ταινίες, άλλα).

Η διδασκαλία της ξένης γλώσσας χρειάζεται να καλλιεργήσει δεξιότητες οι οποίες να συνδέουν τη μάθηση με την κοινωνική ζωή, δηλαδή δεξιότητες συμβατές με την κοινωνική κατάσταση που θα αντιμετωπίσει ο μαθητής. Επιπλέον, οι γνώσεις και οι δεξιότητες που αποκτούν οι μαθητές πρέπει να προέρχονται μέσα από τρόπους και κίνητρα τα οποία προσανατολίζονται στα κοινωνικά ή και προσωπικά τους ενδιαφέροντα. Ο κοινωνικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης πλέον συμβαδίζει με τους στόχους του 7^{ου} προγράμματος-πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί μία προβληματική γύρω από την έννοια του γραμματισμού (literacy). Σύμφωνα με την αρχή της ονομαζόμενης 'παιδαγωγικής του γραμματισμού' (literacy education) τα κείμενα που χρησιμοποιούνται στη διδασκαλία θα πρέπει να είναι κείμενα που έχουν σχέση με τη ζωή που ζουν και πρόκειται να ζήσουν οι μαθητές, να έχουν δηλαδή ενδιαφέρον για τους μαθητές. Η διδασκαλία της γλώσσας πρέπει να ακολουθεί τη δυναμική της διάσταση, την κοινωνική. Ο μαθητής θα πρέπει να μαθαίνει τη γλώσσα, όχι ως ένα προϊόν το οποίο κατασκευάζεται με ορισμένους κανόνες (γραμματικοσυντακτικούς) αλλά ως ένα δυναμικό σημειωτικό σύστημα. Πριν από τον όρο 'γραμματισμός', βρίσκεται η έννοια του 'πολυγραμματισμού' (multiliteracies), ο οποίος δηλώνει την ποικιλία των μορφών κειμένου που παράγονται σε μία πολύγλωσση και πολυπολιτισμική κοινωνία. Ο όρος 'πολυγραμματισμός' επινοήθηκε το 1994 από μία ομάδα επιστημόνων στην Αυστραλία και περιγράφει επιχειρήματα που σχετίζονται με την νέα πολιτισμική και κοινωνική πραγματικότητα, όπως την αύξουσα σημασία της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας και την επίδραση των νέων τεχνολογιών (Χατζησαββίδης 2003).

Η πρόσφατη θεωρία και η πρακτική του πολυγραμματισμού επηρέασε και την ελληνική εκπαίδευση, κυρίως από το 1999, αν και από το 1983 άρχισαν να εμφανίζονται στοιχεία αυτής της θεωρίας σε επιστημονικά περιοδικά. Η θεωρία του πολυγραμματισμού και άλλες θεωρίες για τη γλώσσα (ολιστική προσέγγιση, γλωσσοπαιδαγωγικές απόψεις), οδήγησαν σε μία προσέγγιση για τη διδασκαλία της ελληνικής ως μητρικής, η οποία ονομάζεται 'διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης

της γλώσσας' με βασική επιδίωξη ο μαθητής να γίνει αποτελεσματικός χρήστης σε διάφορες επικοινωνιακές ανάγκες.

Ο όρος 'Σχέδιο' (design) εισάγεται από τους θεωρητικούς των πολυγραμματισμών -κατά κάποιο τρόπο αντικαθιστά τον παραδοσιακό όρο 'παραγωγή λόγου'- και παραπέμπει στον απλό (δομικό) σχεδιασμό ενός κειμένου, στην εκμετάλλευση και αισθητικολειτουργική αξιοποίηση του. Η εφαρμογή του Σχεδίου στη διδασκαλία εξασφαλίζει την ενεργό συμμετοχή του μαθητή και την εσωτερίκευση ποικιλίας γλωσσικών μορφών -επομένως και νοημάτων- δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο η διδασκαλία 'βγαίνει' από τη μονόδρομη διδασκαλία πρότυπων γλωσσικών μορφών και τυποποιημένων νοημάτων. Η πραγμάτωση του Σχεδίου γίνεται σε τέσσερις φάσεις (χωρίς υποχρεωτικά τη χρήση με γραμμικό τρόπο) με τις εξής ονομασίες:

- τοποθετημένη πρακτική (επαφή των μαθητών με στοιχεία που άπτοντα της εμπειρίας τους)
- ανοιχτή διδασκαλία (αναλυτική και συστηματική κατανόηση των στοιχείων με τα οποία έρχονται σε επαφή οι μαθητές)
- κριτική πλαισίωση (ερμηνεία και κριτική θεώρηση του μαθητή σε σχέση με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει ο λόγος με τον οποίο έρχονται οι μαθητές σε επαφή)
- μετασχηματισμένη πρακτική (μεταφορά του λόγου και των πρακτικών παραγωγής νοήματος σε άλλα κοινωνικά, επικοινωνιακά και πολιτισμικά πλαίσια).

1. Σεμινάριο-Διδασκαλία

1. 1 Περιγραφή-Αναμενόμενα αποτελέσματα

Λαμβάνοντας υπόψη το Σχέδιο το οποίο προτείνει ο Χατζησαββίδης για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, προσαρμοσμένο όμως στις ανάγκες του μαθήματος της ξένης γλώσσα, καθώς και άλλες παραμέτρους, όπως (α) την ενίσχυση της διδασκαλίας του πολιτισμού κατά το μάθημα της ξένης γλώσσας, (β) της προτεινόμενης διαθεματικότητας στην εκπαίδευση (επαφή του μαθητή με διαφορετικά είδη κειμένου), (γ) της κοινωνικής απαίτησης του μαθητή για επαφή με πολυτροπικά κείμενα (κείμενα που προκαλούν το ενδιαφέρον του στον ελεύθερο του χρόνο και συνδυάζουν εικόνας ήχο, προφορική γλώσσα κ.ά.), (δ) της διεπιστημονικότητας στην εκπαίδευση (σημειωτική, κινηματογράφος, διδασκαλία, γνώση και δεξιότητες πολιτισμού), στο παρόν σεμινάριο παρουσιάζεται μία πρόταση για την ενσωμάτωση του κινηματογράφου στη διδασκαλία της ξένης γλώσσας και του πολιτισμού.

Επιλέγεται ο κινηματογράφος, ως ένα εναλλακτικό γλωσσικό είδος το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον για το μαθητή, αλλά και γιατί αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο στη σύγχρονη σημειωτική έρευνα από διδακτικής σκοπιάς.

Η διδακτική πρόταση που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο εφαρμόστηκε -με ορισμένες διαφοροποιήσεις- στα πλαίσια του μαθήματος 'Εισαγωγή στη σημειολογία' στο Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας κατά το ακαδ. Έτος 2005-06.

Τα αναμενόμενα αποτελέσματα αυτής της διδακτικής πρότασης του κινηματογράφου στη διδασκαλία της ξένης γλώσσας και του πολιτισμού από τη μεριά του μαθητή είναι:

- Διεπιστημονικότητα, διαθεματικότητα. Επαφή με τη Θεωρία και τα διάφορα και διαφορετικά επιστημονικά πεδία (θεωρία κινηματογράφου, ιστορία του ιταλικού ή άλλου κινηματογράφου, σημειωτική ανάλυση, θεωρία πολιτισμού, οπτική επικοινωνία)
- Χρήση μεταγλώσσας με στόχο την ανάλυση και κατανόηση λειτουργίας ενός πολυτροπικού κειμένου. Θεωρητική-επιστημονική γλώσσα ικανή να οδηγήσει στην κατανόηση της δόμησης, της σημασίας σε κινηματογραφικά κείμενα ώστε να κατανοηθεί η λειτουργία του κινηματογραφικού κειμένου, στο οποίο συνυπάρχουν κινούμενη εικόνα, ήχος, γλώσσα, κινήσεις προσώπων, χειρονομίες κ.ά.,

- Κατανόηση του άλλου πολιτισμού. Η ενίσχυση της πολιτισμικής γνώσης ενός 'άλλου' πολιτισμού μέσα από ένα διαφορετικό είδος κειμένου, η έμφαση στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται το κείμενο και ενθαρρύνεται η παραγωγή λόγου προφορικού και γραπτού
- Παραγωγή διδακτικού υλικού. Παραγωγή κειμένου και δραστηριότητες σχετικές με τη βελτίωση της πολιτισμικής γνώσης και δεξιότητας για μία τουλάχιστον διδακτική ενότητα με στόχο την ενίσχυση της διδασκαλίας του πολιτισμού με κινηματογραφικό υλικό (ταινίες, κριτικές, αφίσες κ.ά.)
- Μετασχηματιστική πρακτική (μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας). Σύνθεση ενός τελικού κειμένου (συγγραφή εργασίας) το οποίο να αφορά σε όσα επεξεργάστηκαν κατά την διάρκεια αυτού του σεμιναρίου-διδασκαλία (θεωρία-μεθοδολογία-εφαρμογή) ακολουθώντας συγκεκριμένες προδιαγραφές κειμένου, δηλαδή τεχνικές γραφής, δομής και παρουσίασης εργασίας.

1.2. Παρουσίαση της ταινίας

Στην αρχή του μαθήματος ο δάσκαλος γλώσσας κάνει μία μικρή εισαγωγή δίνοντας πληροφορίες σχετικά με τον κινηματογράφο (ιστορία, θεωρία κινηματογράφου), και παρουσιάζει τα πληροφοριακά στοιχεία της ταινίας, όπως:

- το όνομα και το συνολικό έργο του σκηνοθέτη,
- το ρεύμα στο οποίο ανήκει η ταινία (νεορεαλισμός κ.ά),
- χρονολογία της ταινίας,
- ονόματα ηθοποιών,
- αναφορά στην πιθανή μεταφορά του έργου από τη λογοτεχνία ή το αντίστροφο κ.ά.

1.3. Σύντομη θεωρητική εισαγωγή

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται προφορικά ορισμένα εισαγωγικά θεωρητικά στοιχεία από τη θεωρία σημειωτικής τα οποία κατευθύνουν τον μαθητή να παρακολουθήσει την ταινία με έναν διαφορετικό τρόπο από ότι συνήθως, δηλαδή 'υποψιασμένος' για ένα διαφορετικό είδος θέασης.

Ο σκοπός αυτής της θεωρητικής εισαγωγής είναι μια γενική και κάπως απλοποιημένη εισαγωγή στις έννοιες της σημειωτικής. Όπως αναφέρει η Boklund-Lagoπούλου (1980:7-16), πολλές από τις έννοιες της σημειωτικής δεν είναι ξεκαθαρισμένες τελείως και υπάρχουν αρκετές αντιφάσεις μεταξύ τους σε ορισμένα επίπεδα. Είναι χρήσιμο λοιπόν, σε ένα τέτοιο εισαγωγικό μάθημα, να μην γίνει αναφορά στις μακριές θεωρητικές συζητήσεις που προκαλούν ορισμένες έννοιες της σημειωτικής, όπως 'σημείο' και 'αναφορά', οι οποίες καταλήγουν σε επιστημολογικά προβλήματα. Σε περίπτωση που ο μαθητής επιθυμεί να εμβαθύνει προτείνεται μία εισαγωγική βιβλιογραφία για βαθύτερη κατανόηση της σημειωτικής μαζί και με το βιβλίο του Α.-Φ. Λαγόπουλος, *Επιστημολογίες του νοήματος, δομισμός και σημειωτική*.

Επιπλέον, διευκρινίζεται ότι κάθε ερευνητής δεν μπορεί να ασχοληθεί με τη σημειωτική εν γένει, αλλά εξειδικεύεται σε κάποιο τμήμα της (Boklund-Lagoπούλου (1980: 7-16). Πολλές βασικές έννοιες όμως είναι κοινές και αποτελούν τη βάση της σημειωτικής επιτρέποντας το χειρισμό διαφορετικών φαινομένων με μια κοινή οπτική. Για το λόγο αυτό ο μαθητής είναι σημαντικό να έρθει σε επαφή για πρώτη φορά με τις βασικές έννοιες της σημειωτικής ώστε να προσεγγίσει πιο εξειδικευμένα πολυτροπικά κείμενα, όπως είναι ο κινηματογράφος. Διευκρινίζεται, επιπλέον, ότι οι πληροφορίες τις οποίες θέλει να μεταδώσει ο σκηνοθέτης, καθώς δεν είναι υλικές και δεν μπορούν να μεταδοθούν στο χώρο, για να γίνουν μεταδίδσιμες περιβάλλονται από ένα υλικό περίβλημα. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται κωδικοποίηση. Η κωδικοποιημένη πληροφορία λέγεται μήνυμα. Στον κινηματογράφο το μήνυμα είναι η ταινία και η λειτουργία της επικοινωνίας (R. Jacobson) που ενδιαφέρει είναι η ποιητική, ή η αισθητική όπου το επικοινωνιακό βάρος πέφτει στην κατασκευή του μηνύματος.

Άλλες πληροφορίες, οι οποίες παρουσιάζονται αφορούν:

- μελέτη της μορφής και του ύφους της ταινίας,
- γλώσσα και τα εκφραστικά μέσα του κινηματογράφου (διάλεκτοι, χειρονομίες, μη γλωσσική επικοινωνία κ.ά.),
- χώρο (χωρικός κώδικας: πολεοδομικός, κ.ά.),
- χρόνο της ταινίας (ιστορικός, θρησκευτικός, κ.ά.),
- σενάριο και σκηνοθεσία,
- αφήγηση (χρήση κωδίκων, δόμηση μηνύματος, συνέχεια γεγονότων, κ.ά.)

1.4. Θέαση ταινιών

Στη συνέχεια ο μαθητής μεταβαίνει σε μία δημιουργική θέαση δύο ταινιών. Η επιλογή των ταινιών γίνεται από την πλευρά του μαθητή και γίνεται χωρίς προεπιλεγμένα κριτήρια, δηλαδή ο μαθητής επιλέγει να ασχοληθεί με εκείνες τις ταινίες που επιθυμεί, δηλαδή οι ταινίες αυτές μπορεί να είναι του ίδιου ή άλλου σκηνοθέτη, διαφορετικής χρονολογίας (παλαιότερη, σύγχρονη), διαφορετικού ρεύματος (νεορεαλισμός), είδους (δράμα, κωμωδία) κ.ά. Μόνο στην περίπτωση που ο μαθητής αδυνατεί να επιλέξει (συνήθως αυτό συμβαίνει στην περίπτωση που ο φοιτητής δεν έχει δει ιταλικές ταινίες), προτείνονται ορισμένες.

1.5. Επιστροφή στη θεωρία

Μετά τη θέαση των ταινιών ζητείται από τους μαθητές να εμβαθύνουν σε θεωρητικά ζητήματα σημειωτικής της εικόνας και του κινηματογράφου, μέσα από μία προτεινόμενη βιβλιογραφία, με στόχο να συγγράψουν μία σύντομη αναφορά σε ένα θεωρητικό ζήτημα, το ανώτερο 8 σελίδες. Συγκεκριμένα, τα θέματα αυτά αφορούν στην σημειωτική ως θεωρία και ως ανάλυση και έννοιες, όπως σημειωτική, επικοινωνία, σύστημα, κώδικας, ισοτοπία, μήνυμα, λειτουργίες της γλώσσας, σημειωτική της εικόνας, σημειωτική κινηματογράφου, και στοιχεία του ιταλικού κινηματογράφου (ιστορία, ρεύματα, επιρροές, μεγάλοι σκηνοθέτες, ηθοποιοί κ.ά.).

Στη φάση αυτή έχουμε την ενεργή συμμετοχή του μαθητή σε παραγωγή-σύνθεση γραπτού θεωρητικού λόγου μέσα από πηγές, εξάσκηση δηλαδή του μαθητή για το μελλοντικό του ρόλο ως ερευνητή.

1.6. Κατανόηση και σύγκριση ταινιών

Στη φάση αυτή έχουμε την ενεργή συμμετοχή του μαθητή ως προς την παραγωγή προφορικού λόγου. Καλείται ο μαθητής να συγκρίνει τις δύο ταινίες που έχει επιλέξει ως προς ορισμένες παραμέτρους: σαφήνεια μηνύματος, αισθητική, ανάκληση μνήμης, προβολή ιταλικότητας, αλλά και ως προς άλλες ταινίες που έχει δει και ανήκουν στον ιταλικό ή άλλο κινηματογράφο με στόχο τον εντοπισμό ομοιοτήτων και διαφορών σε πολιτισμικό επίπεδο.

Συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις που καλούνται να απαντήσουν οι μαθητές είναι σχετικές με:

- την κατανόηση του μηνύματος (τι λέει η ταινία;),
- τους κώδικες επικοινωνίας (με τι τρόπο μας το λέει;),
- την κατανόηση της ταινίας από τους άλλους (πιστεύετε ότι ο κόσμος θα καταλάβει την ταινία;),
- την αισθητική της ταινίας γενικά αλλά και ειδικότερα, π.χ. υπόθεση, ήχο, διάλογοι, πλάνα, ηθοποιοί (σας άρεσε η ταινία, σας άρεσε κάτι ιδιαίτερα;)
- την ανάκληση μνήμης σχετικά με την Ιταλία ή τον ιταλικό τρόπο ζωής (σας θυμίζει η ταινία κάτι από την Ιταλία ή τον ιταλικό τρόπο ζωής;),
- την ανάκληση μνήμης από άλλες πηγές π.χ. εικόνες, πρόσωπα, τοπία, αντικείμενα που έχουν δει στο περιβάλλον τους, σε έργα τέχνης κ.ά. (σας θυμίζει η ταινία Ιταλία ή ιταλικό τρόπο ζωής σχετικά με κάτι που έχετε βιώσει οι ίδιοι;),
- προβολή ιταλικότητας (με ποιόν τρόπο προβάλλεται η ιταλικότητα στην ταινία;),

- πολιτισμικά στοιχεία της ταινίας τα οποία τα είχε ο μαθητής στο νου του με διαφορετικό τρόπο (υπάρχουν στοιχεία στην ταινία τα οποία τα είχατε στο νου σας με διαφορετικό τρόπο και ποια είναι αυτά;),
- διάκριση πολιτισμικών διαφορών σε σχέση με τον δικό του πολιτισμό (υπάρχουν στοιχεία τα οποία εντοπίσατε ότι ομοιάζουν στο δικό σας πολιτισμό και ποια είναι αυτά;),
- αλλαγές που θα έκανε στην ταινία (τι δεν σας άρεσε στην ταινία σε σημείο τέτοιο ώστε θα το αλλάζατε και τι θα ήταν αυτό;).

1.7. Κριτική πλαισίωση

Γίνεται συζήτηση σχετικά με τη λειτουργία του κινηματογράφου, τη δόμηση της σημασίας και την κατανόηση της, τη σχέση του κινηματογράφου με την κοινωνία, τη σχέση της τέχνης με την τεχνολογία και την κοινωνική πραγματικότητα, την παρουσίαση στερεοτύπων κ.ά. Η κριτική αυτή συζήτηση ενισχύει την κατανόηση από τη μεριά των μαθητών κοινωνικών σχέσεων και κειμένων.

1.8. Παραγωγή διδακτικού υλικού

Στη φάση αυτή καλούνται οι μαθητές να:

- να διερευνήσουν αν υπάρχουν μαθησιακά υλικά τα οποία να κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά τα οποία να χρησιμοποιούν τον κινηματογράφο για τη διδασκαλία της γλώσσας και του πολιτισμού (για τις γλώσσες που γνωρίζουν, γαλλική, γερμανική, ισπανική, αγγλική, άλλες) με στόχο την καταγραφή αυτών των υλικών για τη δημιουργία μίας βάσης δεδομένων
- να καταγράψουν τις δραστηριότητες που προτείνονται από τον εκάστοτε συγγραφέα για τη χρήση του κινηματογραφικού υλικού (από το βιβλίο του μαθητή, τον οδηγό δασκάλου ή/και τα βοηθήματα).
- παράγουν διδακτικό υλικό (γλωσσικό και εικονικό κείμενο σχετικά με τον κινηματογράφο) και δραστηριότητες (κατανόησης και παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου) για συγκεκριμένο μαθησιακό κοινό, στόχους, βαθμό δυσκολίας κ.ά. (δίνονται διευκρινιστικές οδηγίες και μοντέλο παρουσίασης διδακτικού υλικού).

Στόχος αυτής της φάσης είναι να εξασκηθούν οι μελλοντικοί δάσκαλοι γλώσσας με την παραγωγή διδακτικών υλικών για συγκεκριμένες μαθησιακές ανάγκες με τη χρήση διαφορετικών ειδών κειμένων τα οποία συναντούμε στον κοινωνικό χώρο.

1.9.Σύνθεση-Συγγραφή εργασίας

Τέλος, ζητείται από τους μαθητές να συγγράψουν μία εργασία, στο τέλος του σεμιναρίου με συγκεκριμένες προδιαγραφές (άρθρου σε επιστημονικό περιοδικό). Με τον τρόπο αυτό ο φοιτητής έρχεται σε μία πρώτη επαφή με τη μεθοδολογία έρευνας. Μαθαίνει να συγγράφει επιστημονικό κείμενο για διεκπεραίωση επιστημονικών αναγκών ακολουθώντας συγκεκριμένες προδιαγραφές όπως:

- εντοπισμός βιβλιογραφίας, σύνθεση κειμένου, παρουσίαση βιβλιογραφίας,
- δομή εργασίας (εξώφυλλο, θεωρητική εισαγωγή, πληροφοριακά στοιχεία ταινιών, ανάλυση ταινιών, σύγκριση ταινιών, διαπιστώσεις, προτάσεις, βιβλιογραφία, παράρτημα),
- μορφοποίηση κειμένου, κεφαλαίων, υποσημειώσεις κ.ά.

Οι εργασίες κατατίθενται στο τέλος του σεμιναρίου, σχολιάζονται και αξιολογούνται.

Βιβλιογραφία

Boklund-Λαγοπούλου Κ. (1980). «Εισαγωγή» στο *Σημειωτική και Κοινωνία*, σε.7-16. Οδυσσεάς, Αθήνα
 Λαγόπουλος Α.-Φ., (2004). *Επιστημολογίες του νοήματος, δομισμός και σημειωτική*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

Χατζησαββίδης Σ., (2003). «Πολυγραμματισμοί και διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας», Παιδαγωγική σχολή Φλώρινας του Α.Π.Θ. Η γλώσσα και η διδασκαλία της, Αφιερωματικός τόμος.-Φλώρινα, Βιβλιολογεϊον, σ. 189-196 (<http://users.auth.gr/~sofronis/docs/ergasia93.pdf>)

B' IL FILM COME STRUMENTO DIDATTICO

Maria Gabriella Bertelè
Insegnante di italiano e glottodidattica

0. Introduzione

Oggi tutti gli insegnanti che hanno avuto una formazione scientifica seria sanno che il fine ultimo dell'insegnamento di una lingua straniera è l'acquisizione di una competenza socio-pragmatica e comunicativa che si avvicini il più possibile a quella di un parlante nativo. Questo fatto implica pertanto una scelta metodologica basata sull'utilizzo di materiali che forniscano modelli di interazione autentici in cui si possano riconoscere tutti gli aspetti salienti della comunicazione verbale e non verbale. Molto importanti sono infatti gli aspetti sovrasegmentali (come per es. l'uso dell'intonazione per modificare i significati di un enunciato) ed extralinguistici¹ che completano e a volte sostituiscono la componente verbale. In tale prospettiva risultano molto utili i materiali audiovisivi: film, talk show, interviste, annunci, televendite e spot pubblicitari, candid camera e programmi vari di intrattenimento, i quali offrono una chiave di accesso alla cultura italiana molto ricca e stimolante. Inoltre noi ricordiamo il 10% di ciò che vediamo, il 20% di ciò che ascoltiamo, il 50% di ciò che vediamo e ascoltiamo (Torresan, 2004). Daniela Troncarelli (1994) inoltre aggiunge: "Il senso visivo permette il massimo di informazione nel minor tempo possibile. L'occhio prende contatto in modo immediato con l'oggetto percepito, non analizza i particolari delle immagini e attiva le funzioni dell'emisfero destro del nostro cervello al quale sono prevalentemente legati i processi correlati alle immagini, all'organizzazione spaziale e alle attività globali". Questo significa che non solo ricordiamo di più, ma anche impariamo di più perché il messaggio audiovisivo permette l'integrazione delle funzioni dei due emisferi cerebrali (simultaneo e globale l'emisfero destro, sequenziale e analitico quello sinistro) favorendo la comprensione dei significati e l'acquisizione della lingua in modo inconscio e automatico.

L'uso del video, e la proiezione di film in particolare, rappresenta quindi una fase importante dell'attività didattica in quanto ha lo scopo di:

- favorire *la motivazione* degli studenti all'apprendimento, proponendo modelli di lingua che provengono direttamente dalla realtà contemporanea in continua evoluzione (Diadori 1994:41);
- garantire *input linguistici* diversificati su cui progettare le fasi di un unità didattica;
- offrire una gamma di *materiali autentici* che preparino quanto prima gli studenti al loro impatto con la realtà linguistica italiana;
- presentare più *varietà linguistiche* del complesso repertorio sociolinguistico italiano²;
- offrire stimoli per approfondire la cultura italiana sia in senso classico (musica, arte, letteratura, teatro, danza, ecc.) che in senso antropologico (credenze, valori, comportamenti, modi di rispondere ai bisogni di natura);

¹ La competenza extralinguistica include la capacità di comprendere e utilizzare in modo appropriato i gesti, le espressioni del volto (cinesica), lo spazio e i contatti fisici tra le persone (prossemica), l'uso di oggetti per esprimere il proprio status (competenza oggettuale), il sistema della moda (vestemica), il modo di organizzare e attribuire valore al tempo (cronemica).

² Il repertorio sociolinguistico italiano è caratterizzato da varietà diatopiche (italiano standard, varietà regionali, dialetti), diastratiche (italiano popolare, italiano colto, gerghi, linguaggi giovanili, italiano delle donne e degli uomini), diafasiche (registri formali e colloquiali, varietà funzionali-contestuali, sottocodici della medicina, ecc., lingua dei giornali, gergo della malavita, dei giovani ecc.) e diamesiche (lingua scritta, lingua parlata, lingua trasmessa dalla radio, dal cinema e dalla televisione).

- permettere un confronto interculturale scoprendo la maniera diversa di concepire i valori dell'esistenza e imparando a rispettare le differenze.

1. L'utilizzo di film

La durata di un film, solitamente tra i 90 e i 120 minuti, ne rende difficile l'uso didattico in classe. Tuttavia non è auspicabile escludere la proiezione di brevi sequenze o spezzoni di film italiani durante il corso di lingua per non privare gli studenti di uno strumento estremamente motivante e utile per l'acquisizione di abilità e competenze comunicative, culturali e linguistiche.

Naturalmente il lavoro preparatorio è faticoso e richiede tempo, impegno ed energie. Per questo sarebbe auspicabile creare una comunità di pratica locale che permetta lo scambio di materiali didattici tra insegnanti di italiano come LS. I materiali in commercio per l'italiano sono purtroppo limitati, se confrontati soprattutto con quelli prodotti per l'insegnamento dell'inglese. Inoltre è preferibile presentare agli studenti materiali autentici aggiornati e legati agli interessi dei discenti, che li avvicinino alla realtà culturale dell'Italia contemporanea e li coinvolgano maggiormente nel processo di acquisizione della lingua straniera.

1.1. La scelta delle sequenze filmiche

Innanzitutto bisogna saper selezionare i modelli linguistici e culturali più adeguati ai destinatari, saper utilizzare le strategie didattiche specifiche dei materiali audiovisivi e saper costruire le diverse fasi del lavoro da svolgere in aula e a casa. Il percorso che un insegnante dovrebbe normalmente seguire nella scelta delle sequenze di un film dovrebbe essere il seguente:

- guardare l'intero film per selezionare le sequenze più significative³;
- valutare le sequenze in base alle varietà linguistiche dei diversi personaggi (italiano standard, varietà regionali o dialetti);
- controllare la relazione tra sonoro e immagini (Diadori, Continanza 1997: 9). Può trattarsi di un rapporto *ridondante* (se le parole descrivono esattamente le immagini), *complementare* (se le parole completano il messaggio visivo), *parallelo* (se le parole sono indipendenti dalle immagini) o *contrario* (se le parole esprimono un contenuto che viene contraddetto dalle immagini);
- controllare il livello di difficoltà prendendo in considerazione il numero degli interlocutori, la presenza di pause, la velocità del parlato, la presenza di rumori di sottofondo e la qualità del sonoro in generale;
- delineare gli obiettivi che si intendono raggiungere con lo sfruttamento intensivo della sequenza che non dovrebbe normalmente superare i 5 minuti;
- trascrivere il sonoro;
- ricercare informazioni sul film, sul regista e sui protagonisti.

1.2. Le fasi dell'unità didattica basata su una sequenza filmica.

Motivazione

Questa fase serve per risvegliare la curiosità degli studenti e attivare una serie di conoscenze pregresse (la loro «enciclopedia») che li aiutino nella comprensione dei significati. Si può introdurre l'argomento e le parole-chiave oppure fare delle domande per elicitare le conoscenze già possedute dagli studenti e per guidarli a fare delle previsioni.

Esempi da *Notte prima degli esami* (2005) di F. Brizzi:

1. Immaginate di dover sostenere gli esami finali del liceo: scrivete le prime parole italiane che vi vengono in mente per descrivere tutto ciò che si può

³ I film in DVD permettono un facile reperimento delle sequenze e offrono la possibilità di selezionare la versione originale del film con o senza sottotitoli del sonoro oppure una o più versioni doppiate in un'altra lingua. Alcuni DVD contengono la trascrizione della sceneggiatura del film (per es. *Caterina va in città*), il che facilita la fase di trascrizione del sonoro.

- vedere, fare o sentire in un'aula scolastica prima, durante e dopo gli esami.
2. Quali scrittori della letteratura italiana dell'Ottocento e Novecento conoscete? E quali sono gli scrittori greci più importanti dello stesso periodo?
 3. Guardate senza il sonoro la sequenza iniziale (dialogo tra Luca Molinari e il professore di italiano) e immaginate dalle espressioni dei volti e dai gesti il contenuto del dialogo.

Globalità

La prima visione della sequenza, con o senza sonoro, può essere accompagnata da domande per la comprensione che hanno lo scopo di individuare i nuclei informativi fondamentali e di condurre a un confronto di opinioni ed eventualmente a una discussione collettiva. La seconda o terza visione può essere accompagnata da domande a scelta multipla o del tipo vero/falso, elementi da riordinare, transcodificazioni, griglie da riempire, risposte da completare o affermazioni da correggere. La scelta dell'attività dipende ovviamente dai contenuti della sequenza.

Esempi da *Mediterraneo* (1991) di G. Salvatores tratto da Continanza, Diadori (1997):

- Guardate la I scena con il dialogo tra il tenente e Antonio Farina:
 - Farina è
 - a. sposato b. fidanzato c. solo.
 - La civiltà greca risale al
 - a. 7000 a. C. b. 2500 a.C. c. 500 a. C
 - Il tenente fa vedere a Farina un libro di
 - a. poesie b. preghiere c. grammatica
- Guardate la II scena in cui Lo Russo parla mentre si fa massaggiare la schiena:
 - Per Lo Russo la vita è troppo
 - a. affannosa b. breve c. noiosa
 - Lo Russo vorrebbe guardare il tramonto
 - a. da solo b. con suo padre c. con la sua donna

Torresan (2004) propone di presentare video e audio dissociati dividendo la classe in due gruppi. Il primo gruppo vede solo le immagini, il secondo ascolta i dialoghi (magari registrati su un'audiocassetta). Poi si ricompono la classe e si chiede ai membri dei due gruppi di scambiarsi le informazioni. Il *gap* tra quanto capito dagli uni e quanto compreso dagli altri crea le condizioni ottimali per invogliare tutti a rivedere la scena daccapo, poggiando questa volta sul solido terreno delle informazioni condivise.

Analisi

In questa fase si analizzano gli aspetti linguistici, extralinguistici e socioculturali della sequenza utilizzando tecniche euristiche (si guidano cioè gli studenti alla scoperta dei significati facendo delle domande specifiche sul valore di espressioni, gesti o sull'uso di oggetti in determinati contesti comunicativi). La trascrizione del sonoro permetterà di costruire esercizi di cloze, incastro o abbinamento per sviluppare le abilità ricettive scritte, di ricostruire le battute di una conversazione o completare una griglia con elementi incontrati nel testo. Si potranno fornire delle griglie lessicali (con i nomi dei personaggi in una colonna e gli aggettivi che esprimono il loro carattere in un'altra), proporre attività di seriazione, di inclusione ecc.

Esempi da *Ricette d'amore* (2001) di S. Nettelbeck.

Quale interpretazione date a queste espressioni utilizzate nel film?

1. Se tu non fossi la cuoca numero due di questa città ti manderei a spasso con immenso piacere.
 - a. Mi hai stancato e farei volentieri a meno di te.
 - b. Sei indispensabile in cucina e non posso assegnarti lavori esterni.
2. Il mondo sarebbe una valle di lacrime senza il suo piccione ai tartufi.
 - a. Si tratta di un piatto difficile da preparare.
 - b. Si tratta di un piatto squisito.

Sintesi

Questa fase prevede la ripetizione o l'interpretazione creativa dei dialoghi ascoltati oppure la discussione sul tema proposto nella sequenza. Si possono anche fare dei role-play in cui si riutilizzano le funzioni comunicative presenti del filmato oppure descrivere personaggi o ambienti. Si potrebbe anche invitare gli studenti a scrivere una sceneggiatura alternativa e dare un finale diverso al film.

Riflessione

In questa fase si guidano gli studenti a riflettere sulla ragione delle varie scelte linguistiche e sul funzionamento della lingua presentata nelle sequenze filmiche. Questa fase può essere conclusa con la visione dell'intero film (tempo a disposizione permettendo) e la ricerca di informazioni aggiuntive su argomenti presenti nel film navigando in Internet o consultando materiale cartaceo (giornali, libri, enciclopedie ecc.).

BIBLIOGRAFIA E SITOGRAFIA ESSENZIALE

- Bosc F., Malandra A., *Il video a lezione*, Torino, Paravia Bruno Mondadori, 2000.
- Consiglio d'Europa, *Quadro comune europeo di riferimento per le lingue*, Firenze, La Nuova Italia, 2002.
- Coveri L., Benucci A., Diadori P., *Le varietà dell'italiano*, Roma, Bonacci, 1998.
- Diadori P., «L'uso didattico degli audiovisivi» in Diadori P. (a cura di), *Insegnare italiano a stranieri*, Firenze, Le Monnier, 2001.
- Diadori P., *L'italiano televisivo. Aspetti linguistici, extralinguistici, glottodidattici*, Roma, Bonacci, 1994.
- Lonergan J., *Video in Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984 (trad. it. *Guida ai video nella didattica delle lingue straniere*, Bologna, Zanichelli, 1988).
- Triolo R., *Il cinema nella prospettiva interculturale*, modulo consultabile sul sito www.italis.it (percorso: Italiano L2- ALIAS → Materiali (Moduli) → Triolo R.)
- Torresan P., «Il video in classe» in *Didattica & Classe Plurilingue*, n.8, gennaio-aprile 2004.
- Troncarelli D., «Il film nella didattica della lingua straniera», in *Scuola e Lingue Moderne*, XXXII, pp.10-16, 1994.

MATERIALI UTILIZZABILI IN CLASSE

- Balboni P. (a cura di), *Quaderni del cinema italiano per stranieri*, Perugia, Guerra Edizioni (senza videocassetta). Sono usciti: *Nuovo Cinema Paradiso*, *Pane e tulipani*, *La vita è bella*, *Il Gattopardo*, *Mediterraneo*, *La strada*, *Le notti di Cabiria*, *Pinocchio* e *Io non ho paura*.
- Continanza M., Diadori P., *Viaggio nel nuovo cinema italiano*, Atene, La Certosa, 1997 (con videocassetta).
- De Giuli A., Naddeo C. M. (a cura di), *Cinema italiano*, Firenze, Alma Edizioni, 1998 (con tre videocassette).
- Maggini M., Micheli P. (a cura di), *Tendenze italiane* (videorivista per la didattica dell'italiano L2), Università per Stranieri di Siena (www.unistrasi.it).
- Rocco S., *La Guerra degli Antò. La lingua italiana attraverso il cinema. Un film di Riccardo Milani*, Perugia, Guerra Edizioni, 2006 (con videocassetta).

